

Turkse kleipijpen gemaakt in Tophane.

Arjan de Haan

Het Tophane district in Istanboel (Turkije) staat bekend om zijn hoge kwaliteit aardewerk gemaakt van een dieprode klei dat vaak versierd met zilver of goud. De naam die door de turken gegeven is aan deze producten is "Tophane lüle" hetgeen letterlijk betekent "Tophane pijp". Dit is te verklaren doordat deze producten altijd door kleipijpenmakers gemaakt zijn. Dit artikel beoogt enig inzicht te geven in zowel de producten alsmede de productie van deze pijpen.

Turkse geschiedkundigen zijn het er niet over eens wanneer tabak werd geïntroduceerd in Turkije. De meest genoemde jaren zijn 1600 en 1606. Ook is het onduidelijk of de eerste kleipijpen in Turkije zijn gemaakt voor of na de introductie van tabak in de regio. Het is waarschijnlijk dat al voor het begin van de zestiende eeuw pijpen in gebruik waren voor het roken van hasj en opium, maar er is geen tastbaar bewijs voor deze

veronderstelling. Wel is zeker dat na de introductie van tabak de productie van kleipijpen een vlucht nam.

Kleipijpen zijn gemaakt in heel Turkije maar geen stad heeft zich zo toegelegd op pijpenmaken als Lüleburgaz hetgeen betekent "pijp-burcht". Hoewel Lüleburgaz bekend staat om zijn grote aantal pijpenmakers en de export naar Europa, staat Tophane bekend om zijn verfijnde en kwalitatief hoogwaardige pijpen. Op het hoogtepunt van de handel bevonden er zich in Tophane zo'n 60 pijpenmakers.

De Turkse koffiehuisen speelden een belangrijke rol in het verspreiden van het tabakroken. Het was dan ook een alledaags gezicht om iemand zowel een kopje koffie als een pijp te zien gebruiken, en velen deden dit niet alleen in de koffiehuisen maar ook thuis. Aangezien protocol een belangrijk aspect was in het alledaagse Turkse leven, was het niet ongewoon om in de huizen van de adel personeel tegen te komen met taken als pijp-drager en pijp-aansteker.

Roken werd echter niet altijd gezien als een positief en gezond tijdverdrrijf en veel sultans verboden het roken. In sommige gevallen kon men zelfs de

doodstraf krijgen als men werd betrap op het roken. Een beroemd verhaal ging over een sultan die zelf op straat zou zoeken naar rokers. Eenieder die hij betrapte werd ter plekke onthoofd.

Niets kon echter de opkomst van het roken stuiten en in de 19e eeuw was het volledig geaccepteerd. Niet alleen mannen rookten, maar het was ook niet ongewoon om een vrouw te zien roken, hoewel dit vaker in de huiselijke kring voorkwam dan open en bloot op straat.

Gedurende een lange periode domineerden de Turkse pijpenmakers de lokale markt, maar dit veranderde in het tweede kwart van de 19e eeuw. De bevolking rookte nog net zo veel maar de mode was veranderd. Rokers prefereerden steeds vaker in Europa geproduceerde pijpen; deze werden modieuzer geacht. Het was voor de Turkse pijpenmakers onmogelijk om te concurreren met de goedkope,

massaal geproduceerde pijpen en de lage invoer belasting (3%!). Het in Tophane gevestigde gildehoofdkwartier kon hier niets aan veranderen. In plaats daarvan gingen de pijpenmakers zich toeleggen op kleine aardewerk voorwerpen zoals koffieserviezen en wierookbranders. Deze producten hadden dezelfde hoge kwaliteit als de pijpen en voor een korte tijd hielden de pijpenmakers stand. Dit had hoogstwaarschijnlijk ook te maken met de export van Tophane pijpen naar Europa, en vooral Frankrijk. Met name in de hogere kringen en onder studenten vonden deze pijpen enige tijd gretig aftrek. Helaas duurde deze mode gril niet lang, en bovendien was de Turkse publieke opinie tegen lokaal gemaakte producten.

De uiteindelijke nekslag voor de Turkse pijpenmakers was de introductie van de sigaret en de sigarethouder. De pijpenmakers probeerden zich nog aan te passen door pijpen met bijzonder kleine ketelopeningen te maken zodat deze als sigarett houder gebruikt konden worden, maar het tij kon niet meer worden gekeerd. Het aantal pijpenmakers vermin-

derde snel totdat uiteindelijk in 1928, na meer dan 300 jaar pijpenproductie in Tophane, de laatste pijpenmaker zijn deuren sloot.

De productie en decoratie.

Tophane pijpen werden gemaakt van een fijne, rode klei die lokaal gedolven werd in de omgeving van Istanboel. De engobe die gebruikt werd voor de afwerking van de pijp werd gemaakt van dezelfde klei.

De chibouk is opgebouwd uit 2 of 3 los gemaakte onderdelen: De kop, de steel en in sommige gevallen de schotel. De pijpenmaker maakte deze onderdelen separaat op een pottenbakkerswiel om deze vervolgens met klei pasta bij elkaar te voegen. Op het moment dat de klei leerdroog was werd deze "gepolijst" met een agaaststeen waarna de pijp werd versierd met stempels of snijwerk. De volgende stap in het productie proces vond plaats op het moment dat de klei kurkdroog was. Engobe werd met een zachte kwast op de klei aangebracht waarna deze weer te drogen werd gelegd. Deze stap kon enige malen herhaald worden om een volledig opake afwerking te bewerkstelligen. Een enkele laag zorgde voor een doorzichtige laag maar had geen nadelig effect op de glans van het eindproduct. De volgende stap was het opwrijven van de kop met een katoenen doek. Pas in dit stadium werd de diepe hooglans verkregen waaraan Tophane aardewerk zijn faam ontleent.

In feite bestond de engobe uit de fijnste deeltjes van de klei. In versimpelde vorm ging de productie van engobe als volgt: de klei werd vermengd met water en natriumcarbonaat, hetgeen klontering van de klei in het water voorkwam. Dit mengsel werd dan weggezet en na ca. 20 uur lag er een laag sediment op de bodem van het vat. De vloeistof boven het sediment bevatte de engobe. Deze vloeistof werd afgegoten en ingedampt om het op te slaan voor later gebruik. Voordat de engobe werd opgebracht werd het

weer met water vermengd om een meer vloeibare substantie te krijgen. Dit proces is identiek aan de afwerking van Romeinse terra-sigilata.

Afgezien van de meest gangbare stempelvorsingen zoals bloem en bladmotieven werden er ook tekstversieringen en merken gezet. De pijpenmakers waren trots op hun werk en de meeste van hun producten waren dan ook gemerkt met hun naam. Aangezien de pijpenmakers regelmatig in opdracht werkten is het mogelijk het zegel van een hoogwaardigheidsbekleder of rijke patricier te vinden. Deze merken zijn in de regel groter dan die van de pijpenmaker. Het maken van de stempels was een losstaand ambacht en veel beroemde stempelmakers eisten dat ook hun eigen merk werd gezet op objecten die met hun stempels versierd waren. Een goed voorbeeld hiervan is een kop en schotel waar op de kop het merk van de pijpenmaker en een sultan staan, en op de schotel het merk van de stempelmaker. Tenslotte is het niet ongewoon om poëzie, teksten uit de Koran of een motto op deze voorwerpen te vinden.

Sommige pijpen hebben een wit patroon als decoratie hetgeen bewerkstelligd werd door stempelindrukken te vullen met een dunne witte klei alvorens de pijp de laatste behandelingen met engobe onderging. Nadat het initiële bakproces was voltooid werden de pijpen vaak versierd met goud en zilver. Hiervoor werd geen blad goud en zilver gebruikt, maar een chemisch proces. Er werd een speciale pasta aangebracht op de te vergulden stukken en in een tweede bakronde werd het goud op de klei overgebracht. Andere vormen van versiering die vaak werd toegepast op goedkopere producten was het bekleden van de pijp met verguld koper of tombak, of het omvlechten

van de pijp met messing draad. De laatste en meest zeldzame methode is het inleggen van de klei met zilveren elementen. Het gaat hierbij om zilver draad en holle, uit dun zilver gestanste blad-, en bloemvormen, die in de leerdroge klei gedrukt werden voordat de pijp met de glaassteen en de engobe bewerkt werd.

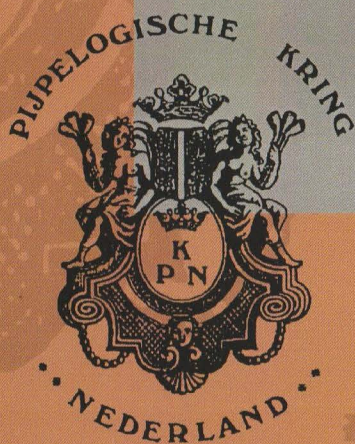
Er is in het westen weinig bekend over Tophane aardewerk. Dit is deels te wijten aan het feit dat er weinig literatuur over het onderwerp bekend is, waarbij nog komt dat het overgrote deel van deze literatuur in het Turks is uitgebracht. Anderzijds is het een product dat gedurende een beperkte periode op kleine schaal werd geproduceerd en dus zijn objecten van Tophane aardewerk zeldzaam. Hierdoor is er veel ruimte voor onderzoek. Interessante onderwerpen zouden kunnen zijn de export van Tophane producten naar Marseille, en een overzicht van merken gevonden op Tophane produkten.

Bibliografie:

Tophane Lüleciligi, Erdinc Bakla 1993
Pijpelijntjes 10-3, Don Duco 1984
Encyclopédie du tabac et des fumeurs. Parijs Le Temps, 1975
The Pipe Yearbook, Arjan de Haan, 2004

<http://digitalfire.com/education/glaze/terasing.htm>
<http://www.bartleby.com/61/47/C0284700.html>
<http://cator.hsc.edu/~mollusk/ChemArt/pottery/firing.html>

PIJPELOGISCHE KRING NEDERLAND

Kwartaalblad voor de
pijpenverzamelaar
en onderzoeker

Jaargang 30, nummer 119
Januari 2008

Colofon

Abonnement

Jaargang: 1 Juli t/m 30 Juni

Nederland: €16,- per jaar

Buitenland: €22,- per jaar

Betaling

Postgiro 3823478

t.n.v. PKN

Verschijningsdata

Juli, Oktober, Januari en April

Deadlines kopij

Zes weken voor verschijning

Merk overgenomen door Turmac tussen 1950-1955
Doosje met 25 ovale Egyptische cigarettten

Blikverpakking ca.1925, inh. 25 cigarettten vervaardigd
door Waldorf Astoria in Munchen-Stuttgart

Op de voorpagina:

Kop van een waterpijp gemaakt van Tophane
aardewerk en afgewerkt met goud. Ca. 1860.

De kop is versierd met zowel rolstempels als
gewone stempels. Het merk van de pijpmaker
staat in het midden.

www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Kwartaalblad voor de
pijpenverzamelaar en
onderzoeker.

ISSN: 0924-4158

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Interieur van een Turks koffiehuis uit het midden van de 19e eeuw. Op de afbeelding zijn zowel waterpijpen (Narghile) als chibouk pijpen te zien.

Drie diverse Tophane kleipijpen. Deze pijpen zijn in de tweede helft van de negentiende eeuw gemaakt in Istanboel. De achterste pijp is afgemonteerd met messing.